

Geçmişi Yeniden Yazmak: Michel de Certeau'da Tarih yazımı ve Gündelik Yaşam

Rewriting the Past: Historiography and Everyday Life in Michel de Certeau

GÜLÇİN AYITGU METİN

Adıyaman University

Received: 17.12.2024 | Accepted: 25.03.2025

Abstract: The incorporation of everyday life into historiography constitutes a critical debate within the discipline of history. Michel de Certeau engages with this discussion through an interdisciplinary perspective, addressing the representation of historical reality, the articulation of heterogeneity within culture, and the ethical dimensions of the relationship with the past. Within the framework of critical historiography, Certeau distinguishes himself by redefining both historical knowledge and the role of fiction and narrativity in the representation of reality. Certeau's significant contribution lies in his exploration of the complex interplay between narrativity and the representational forms of everyday life. By foregrounding the micro-creativities inherent in daily practices and highlighting the transformative potential of the ordinary within historical processes, Certeau transcends conventional historiographical paradigms that prioritize political events and historical ruptures. This study examines how Certeau's approach offers a practical framework for the human subject as both the maker and writer of history.

Keywords: Michel de Certeau, history, historiography, everyday life, narrative, reality

Giriş

İnsanın yapıp etmelerinden oluşan tarih alanının (res gestae) nasıl inceleneceği ve burada nelerin tarih alanına dâhil edilip edilmeyeceği, tarihin gelişimine ve yazımına dair yapılan tartışmaların önemli bir parçasıdır. Bu noktada gerek iktidar mekanizmaları gerekse resmi tarihyazımı tarafından şekillenen tarih alanıyla, siyasal olan arasında sıkı bir bağ söz konusudur. Bu bağ, incelenen dönemin kurumsal işleyişiyle, mevcut yasalarıyla, savaş ve barış politikalarıyla vb. ortaya konabilir, ama bir yandan da bu ilişkilerin ardında akıp giden bir gündelik yaşam vardır. Gündelik yaşamdaki deneyimlerin yarattığı karmaşayı belgelendirmenin ve kronolojik olarak kayıt altına almanın zorluklarının yanı sıra, siyasal olanın yalnızca devlet ve egemenlik mekanizmalarıyla sınırlandırılması, uzun bir süre gündelik yaşamın tarih alanında önemsiz bir ayrıntı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Oysa ki gündelik yaşam, sahip olduğu çok katmanlı yapısıyla, tarihin konusu olan pratiklerin işleyiş mekanizmalarını sunarak, toplumsal ve kültürel olana dair çıkarım yapmamızı sağlayan zemini oluşturur. Bu bağlamda gündelik olanın tarih sahnesine 20. yüzyılın ortalarında daha yoğun bir şekilde çıktığını ve askeri, siyasi tarihin karşısı olarak kitlelerin, ezilenlerin, sıradan olanın bakış açısının kaleme alındığı bir tarihyazımı pratiğinin geliştirilmesine katkı sunduğunu söyleyebiliriz.

Tarihyazımının gelişimine baktığımızda, gündelik yaşamın tarih alanına dâhil olmasının aynı zamanda belirli bir gelişim çizgisi üzerinden oluşturulan tarih perspektifine karşı durmanın bir parçası olduğunu da görürüz. Rönesans, reform, aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi sıralamasıyla oluşturulan tarih anlatısının, kendisini evrensel bir uygarlık tarihi olarak kabul ettirme çabası, gündelik yaşamdaki tekillikler, sapmalar, taktikler üzerinden sekteye uğratılır. Edward Palmer Thompson da önemli katkıları olan “aşağıdan tarih”, Carlo Ginzburg’un çalışmalarında örneklerini gördüğümüz “mikro tarih” yaklaşımı ve Michel de Certeau’nun gündelik yaşam üzerinden tarihyazımına dair yaptığı tartışmalar, bu karşı duruşun önemli örnekleri arasındadır.

Ezilenlerin ya da sıradan olarak değerlendirilenlerin tarihini yazmaya çalışırken hareket edilen konum çok önemlidir. Örneğin Eric Hobsbawm, emek hareketlerine dair kaleme alınan tarih metinlerinde sıradan işçilerin deneyimlerine değil, emek hareketlerinin liderlerinin değerlendirmelerine

daha çok yer verildiğine dikkat çeker, hatta bu örgütlerde yaşanan hizip tartışmalarının, liderlik kavgalarının, bölünmelerin vs. bu tarihin önemli birer parçası olarak sunulduğunu belirtir. Bu inceleme perspektifinden, emek tarihinde asıl olarak yer alması gereken emekçilerin dünyasını göremeyiz (Maza, 2022, s. 40). Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* adlı eserine baktığımızda ise işçilerin deneyimlerine odaklanan ve işçi örgütleriyle çok az ilgilenen bir perspektifle karşılaşırız. Onun bu perspektifinin ardındaki amaçlarından biri, işçilerin üzerindeki baskının ve sömürü ilişkilerinin iktisadi olduğu kadar kültürel olduğunu da gösterebilmektir (Maza, 2022, ss. 42-43). Bu bağlamda sınıf bilinci de bir soyutlamadan ya da belirli örgütlenme biçiminin sunduğu pratiklerden ziyade, belirli bir zaman ve mekânda ortaya çıkan ilişkilerle serimlenebilecek bir şeydir. Ayrıca 'yeni toplumsal tarih' anlayışının inceleme konusu olan bu ilişkiler, tarih metinlerinde maddi kültür ve kimlikler arasındaki bağlantıların daha çok yer almasını da sağlamıştır.

Mikro tarihçiler ise toplumsal tarihçilerin göremeyecekleri bir noktayı yakalamaya çalışırlar, bu noktayı görebilmek için yaptıkları şey, bir tarih laboratuvarında geçmiş mikroscopesle mercek altına almak gibidir (Maza, 2022, s. 253). Buna göre mikro tarihin üç tanımlayıcı özelliği vardır: "Ünlü olmayan bir kişi ya da bir grup insanla ilgilenir; bir krizi merkeze alır ve yazar hikâyeyi (...) daha geniş tarihsel meseleler hakkında bir iddiada bulunmak için kullanır" (Maza, 2022, s. 254). Mikro tarihte bir kişinin, olayın üzerinden dönemin düşünme yapısına dair çıkarım yapılırken, ele alınan kişinin, grubun, olayın bir istisna olmadığı da gösterilmeye çalışılır. Tabii burada ele alınanların mevcut ilişkileri ne kadar temsil ettiği sorunu da ortaya çıkar, ancak mikro tarihin yöntem itibarıyla bu sorunu çözmesi mümkün değildir. Bu konuda Ginzburg'un *Peynir ve Kurtlar* adlı eseri çok iyi bir örnektir. Eserde Menocchio'nun Tanrı'nın ve evrenin oluşumuna dair ileri sürdüğü düşünceleri nedeniyle engizisyon mahkemesinde yargılanması üzerinden, dönemin üst ve alt sınıfı arasındaki ilişkiyi görürüz. Dönemin yazılı kurallarıyla halk kültürü arasındaki çekişmeleri de bu eserinde gösteren Ginzburg, anlatı ve belgeler arasında kurulan güçlü bağa da işaret etmiş olur.

Kültürel ve toplumsal tarih incelemeleri kapsamında çok açık ve sıradan gibi görünen gündelik yaşamın, ayrıntılı bir incelemesini yapmaya

çalıştığımızda aslında keşfedilmesi zor bir alan olduğunu farkederiz. Şöyle ki, tekrarlayan akışı içerisinde değişim anlarını bulmanın zor olduğu, politik olanın içerisine “görünmez” işleyiş mekanizmalarıyla dâhil olan bir alandan söz ediyoruz. Ancak tarih, politika ve kültür üzerine konuşmak istiyorsak vazgeçilmesi mümkün olmayan bir alanla karşı karşıya olduğumuzu da bilmemiz gerekir. Bu nedenle gündelik yaşam mikro tarih, yeni toplumsal tarih çalışmalarının parçası olduğu kadar mekân ve uygarlıklar üzerine olan incelemelerde de karşımıza çıkar. Henri Lefebvre ve Fernand Braudel, bu bağlamda önemli örnekler olarak değerlendirilebilir.

Lefebvre “yabancılaşma” problemine özel bir yer ayırarak gündelik yaşamı inceler. Ona göre gündelik yaşamın ve toplumun bilinebilmesi için gündelik yaşamı toplumla, toplumu ise gündelik yaşamla eleştirmemiz gerekir (Lefebvre, 2013, s. 19). Bu eleştirinin tarih incelemelerindeki karşılığına baktığımızda, tarihte genellikle istenenlerle gerçekleşenler arasında bir uyumsuzluk olduğunu görürüz. Niyetler, eylemler ve sonuçlar arasındaki bu mesafeye Lefebvre “tarihsel sapma” adını verir. Böyle zamanlarda sanat, bilim, teknik, politika gibi alanlar neredeyse özerkleşirler, gündelik yaşam da kendi üzerine kapanır. Bu anları kavramak için politik ve ekonomik hattan hareket edenler olabilir, ancak Lefebvre burada kendisinin gündelik yaşamdan hareket ettiğini belirtir (Lefebvre, 2012, s. 11), çünkü ona göre “gündelik yaşamın bütün faaliyetlerle derin bir ilişkisi vardır, farklılıkları ve çatışmalarıyla onları kapsar; onların buluşma yeridir, hem bağlıdır hem ortak alanlarıdır” (Lefebvre, 2012, ss. 102-103).

Braudel ise maddi kültürü çözümleyebilmek için gözlem alanımızı daraltmamız gerektiğini ve bu noktada da karşımıza gündelik yaşamın çıktığını belirtir. Burada önemsiz gibi görünen ve tekrarlayan davranışların hatta bazen gündelik birkaç anekdotun, birbirinden çok uzak görünen eylemin, kullanılan araç gereçlerin bile oradaki yaşam tarzını, davranış kalıplarını çözümleyebilmek için ön açıcı olduğunu iddia eder. Tabii Braudel, gündelik yaşamda olup bitenleri uygarlık ve kültür arasındaki bağı inşa etmek için kullanır. Bu noktada onun için birbirinden çok farklı görünen manevi alanlardan gündelik eşyaların kullanımı arasındaki ilişkiye kadar yaptığımız incelemeler arasında bir düzen kurabilmek adına asıl olarak uygarlığın “bağ kurucu” bir niteliğinin olduğunu kabul etmemiz gerekir (Braudel, 2017, ss. 506-507). Uygarlıklar ve kültürel olan karşısında Braudel, olayları yani kısa

zamanı “aldatıcı” olarak değerlendirir, tarihsel incelemenin dışına çıkarmaya çalışır (Braudel, 1992, ss. 55-56). Bu nedenle, gündelik olanı tarihin bir nesnesi hâline getirebilmek için onu “uzun süre” bağlamında ele almamız gerektiğini vurgular.

Diğer yandan ise Braudel’in siyasal olanın tarihteki belirleyici rolüne ilişkin sorgulamalarını yaparken, tarihin nesnesi olarak sadece krizleri değil toplumsal yapıyı, coğrafyayı, zihniyet biçimlerini, evlilik ilişkilerini vb. görmesi, gündelik yaşam incelemelerine olumlu bir katkı sunmuştur. Sonuç olarak Braudel için de gündelik yaşam geçici, önemsiz olana değil, bütünsel olarak düşünülebilir ve dolayısıyla da gerçekleşmesi mümkün olanın koşullarına işaret etmektedir (Schilling, 2003, ss. 26-27).

Thompson öznenin bir kültür içindeki gündelik deneyimlerine, Braudel bu deneyimlerin yapı içerisindeki konumuna, Ginzburg da gündelik yaşamdaki deneyimin öznelliğine dikkat çeker. Lefebvre ise gündelik yaşamı bütün ilişkilerin tezahür ettiği bir alan ve aynı zamanda bir “dönüştürme projesi” olarak değerlendirir. Gündelik yaşam ve tarih arasındaki ilişkiyi incelerken anmadan edemeyeceğimiz bu isimler, tarih çalışmalarının merkezi kültüre, toplumdaki mikro dinamikleri dikkate alan bir siyasal perspektife taşınmaları noktasında ortaklaşıyorlar da, yöntemleri ve ele aldıkları konular açısından birbirini eleştiren çok farklı perspektiflere sahiptirler. Bütün bu farklılıklarına rağmen onları ve temsil ettikleri gelenekleri birleştiren en önemli nokta ise tarihte “önemsiz” görünenleri yazma çabalarıdır. Bu çaba, sıradan olanın sesinin alışkanlıklar, tüketim ve üretim ilişkileri, gündelik pratikler ve bunlar üzerinden oluşturulan direniş noktalarıyla tarihe dâhil edilebilmesinin yolunu açar. Bu dâhil edilme sürecinde anlatılar, tarihsel bilginin dilsel ve epistemolojik inşasında ve hikâyelerin tarihsel belge statüsü kazanmasında karşımıza çıkarlar. Özellikle gündelik yaşamdaki olay örgülerinin anlatılması, bir olaya ya da duruma dair birden fazla bilginin ortaya koyulması ve her birinin de kendi gerçekliğini belirli belgeler, veriler üzerinden inşa etmesi, tarih ve anlatı arasındaki problemin birçok boyutu olduğunu da gösterir.

Anlatılarda kullanılan dilsel bağlamın yaşamdaki belirleyiciliğini, kolektif hafıza ve failin konumu üzerinden tartıştığımızda, özellikle gündelik yaşamda “sıradan” olarak tabir edilen pratiklerin, tarih alanına anlatılar aracılığıyla dâhil edildiğini görürüz ve bu durum da bizi tarihin işlevini,

bilimselliğini ve yazımını tekrar düşünmek durumunda bırakır. Bu bağlamda özellikle, Certeau'nun sıradan olanı tarihe dâhil ederken geliştirdiği eleştirel tarihyazımı önemli bir yere sahiptir; çünkü bu yaklaşım, gündelik olanın tarihyazımına nasıl dâhil edileceğine dair yöntemsel ve kuramsal bir tartışmaya kapı aralamakla kalmamış, aynı zamanda tarihsel gerçekliğin temsili, kültürdeki heterojenliğin anlatımı, geçmişle kurulan ilişkinin getirdiği etik yükümlülük ve tüm bunların disiplinlerarası bir perspektifle nasıl incelenebileceğini de gündeme taşımıştır.

Certeau'nun çalışmalarında, 1966'dan sonra Kilise ile dünya, ilahiyat fakültesi ile seminer, Institut Catholique de Paris'teki teoloji semineri ile Paris VII'deki antropoloji semineri arasında gidip gelmelerinin izlerini buluruz. Annales gibi seküler bir dergi çevresinde yazmıştır, Fransa'da gündelik yaşamın incelenmesine dair Fransa Kültür Bakanlığı'nın desteklediği bir projenin yürütücüsü olmuştur, 1968 olaylarına desteğini de ifade etmiştir ama tüm bunları yaparken geçmişiyile bağlarını koparmamıştır ve 1979'a kadar École des Hautes Études en Sciences Sociales'da tarih, mistisizm, kültür, gündelik yaşam üzerine dersler vermiştir (Burke, 2002, s. 31). Certeau'nun tarihyazımına ilişkin incelemelerinde hem seküler hem de dini alanın tartışmalarını görebiliriz. Bir yandan da her iki alandakiler tarafından da tam olarak benimsenmemesi, hepsinin kenarında tutulması ve sonuç olarak payına düşen “yersiz”lik, onu her iki alanın yöntemine ve ürettiği eserlere dair daha iyi bir gözlemci haline getirmiştir. Bu gözlemlerini teoloji, edebiyat, felsefe, antropoloji, coğrafya ve psikanalizden beslenerek geliştirdiği tarihyazımı perspektifiyle aktaran Certeau, gerek dinin gerekse modernizmin, tarihyazımı üzerindeki etkisinden bahsederken klasik bir karşıtlık ilişkisinden ya da kronolojik sıralamadan hareket etmez ve bizi uygulama alanına, praksise doğru çekerek, değişen uygulamalarla birlikte kavramlarda meydana gelen yeni anlamlara götürür. İnancın 18. yüzyılla birlikte bir kültür ögesi haline gelmesi ve akıl kavramının devletle ve yasayla özdeşleşmesi bu noktada bir örnektir, ayrıca Hıristiyanlığın Avrupa'daki gelişimine dair yaptığı incelemeler ve burada tarihyazımında meydana gelen değişimleri takip etmesi de tarihyazımı eleştirisinde etkili olmuştur. Sonuç olarak Certeau'nun bir mistisizm tarihçiliğiyle başlayan bu entelektüel serüveninin alışılmadık bir noktaya evrildiğini söyleyebiliriz. Gündelik yaşamı incelemekle kalmayıp tarihin dilsel, epistemolojik ve etik yönünü

tartışması ise onu tarih felsefesi tartışmalarında da önemli bir isim haline getirmiştir.

19. yüzyılda sosyal bilimler, kendisini var etmeye çalışırken tüm inanç türlerini genel bir kategori altında toplamaya, dini ya da kutsal kabul edile- nin karşısına ise “bilgi” yi koymaya çalışmıştır. Sosyal bilimlerin kendisine alan açmak için takındığı, Certeau’nun ifadesiyle bu “agresif” tutum, onla- rın akademik görünürlüklerini arttırırken, felsefenin değerini, konumunu ise sarsar ve artık felsefe “bilim dışı” ilan edilerek felsefe ve bilim karşıtlığı- nın beslendiği bir perspektif ortaya çıkar. Burada epistemolojik işlev üze- rinden bilimler ve felsefe arasında oluşturulan ayırım, insanın deneyimi üze- rine kavramsal bir inceleme yapmayı da dışlayarak felsefeyi de bir nevi yer- sizleştirir (non-place) (Certeau, 2015, ss. 10-11). Felsefeye biçilen bu konum, onu sosyal bilimlerden uzaklaştırıyor gibi görünse de bilimlerin ele aldıkları nesneyi nasıl incelediklerini ve nesne edinme süreçlerini değerlendirdiği- mizde, yine felsefeyle ilgilenmek zorunda kaldığımızı görürüz. Certeau’nun bakış açısına göre de geçmişin bugünün ayrılmaz bir parçası haline getiril- mesi sürecinde, düşünme şeklimiz ve nesne edindiklerimiz arasındaki iliş- kinin nasıl oluşturulduğunu ortaya koymak zorundayız ve bu durum bizi, açık ya da örtük bir şekilde tarih felsefesi yapmaya götürür (Certeau, 2020, s. 202). Bu çalışmada da, Certeau’nun sıradan olanı, gündelik yaşamı ve kül- türü tüm heterojenliğiyle tarih alanına dâhil etme çabası ile tarih felsefesi, tarih ve tarihyazımına dair düşünceleri arasındaki ilişki incelenecektir. Ay- rıca, tarihi yapan ve yazan insanın konumu da bu ilişki çerçevesinde tartışıl- lacaktır.

Certeau’da Tarih ve Tarihyazımı Arasındaki İlişki

Certeau’ya göre tarih, yavaş yavaş ilerleyen bir öyküde yaşam ve ölüm arasında sürüp giden bir oyuna benzer. Bu öyküde bir köken olmadığı kabul edilir ama yine de bir başlangıç ve köken sorusuna yanıt verilmeye çalışılır. Oysa ki elimizde ölü bir geçmiş ve seçilen problemin izleri vardır (Certeau, 2020, s. 85) bu durumda tarih de bir nevi “yaşama bağlı kalarak ölümü ince- lemektir” (Febvre, 2007, s. 112), “ölüler topluluğu” yla uğraşmaktır. Bu uğraş sonucunda elimizde kalan izlerin takibiyle kişiler, zihniyetler hakkında çı- karımlarda bulunarak tarihyazımını oluştururuz ve tarihyazımı bu durumda her zaman bir uygulama alanı olarak disipline ve onun sonucunda ortaya çıkan söyleme karşılık gelir. Yazının ve dolayısıyla tarihyazımının bir

“gömme ritüeli” barındırdığını ifade eden Certeau, geçmişe dair irdelemenin hem ölüye yer açma hem belirli bir rasyonaliteyle uzamı yeniden düzenleme hem de yapılması ve yapılmaması gerekenlere dair bir çıkarım yapma niyeti taşıdığını belirtir. Sonuç olarak “canlılara bir yer açmak amacıyla ölüleri kullanan bir öyküleme biçiminden” (Certeau, 2020, s. 163) yararlanır. Bu bağlamda simgeleyici bir işleve sahip olan tarihyazımı, geçmişten hareketle şimdide bulunulan yeri belirlemeye yardımcı olur. Bu anlamda tarih, üretmek ve hikâyeler anlatmak arasında gidip gelir.

Tarihyazımı konusu itibarıyla her zaman politik bir sorunun taşıyıcısı/parçası olmuştur. Bu bağlamda tarihyazımının siyasetle kesiştiği ilk nokta “tarih yapmak” meselesidir. Genel olarak değerlendirdiğimizde “‘tarih yapmak’ olarak adlandırılan bu güç, özgün bir yer (kent, ulus vb.) yaratan politik bir iktidar tarafından desteklenmektedir” (Certeau, 2020, s. 23). Bu noktada, tarih metinlerinin çoğunda sıradan insanların yaşamlarının ancak belirli politik kararların bir parçası haline geldiklerinde “anlam” kazandığını fark ederiz. Örneğin, Çin tarihi özelinde salgın hastalıklar, depremler ve köylü ayaklanmaları genellikle hanedanların yıkılmasına yol açan olaylar bağlamında ele alınır (Hobsbawm, 1999, s. 309). Bu olayların, onları deneyimleyen insanların yaşamlarıyla birlikte ele alınması ise sıradan olanın — herhangi bir politik olay ya da kararın parçası olmaksızın — tüm gündelikliğiyle tarihe dâhil edilmesi gerektiğini gösterir.

Tarihin nasıl yapıldığına, dolayısıyla nelerin tarihin nesnesi olarak önemli kabul edilip edilmediğine dair analitik ve eleştirel bir inceleme yapmaya çalıştığımızda, bir yanıyla olup biteni anlatan bir yanıyla da yaptığı bu işlemin nasıl bir okumanın parçası olduğunu ortaya koyan bir durumla karşı karşıya olduğumuzu görürüz. Böylece geçmiş, sadece kendi üretim eyleminin açıklayabildiği ölçüde anlaşılabilir (Certeau, 2020, s. 78). Dolayısıyla tarih, gerçekliğe gönderme yaparken bir yandan da oluşturduğu söylemle kapalı bir metin ortaya koyar ve nihayetinde tarih, “bir toplumun birbirini anlama biçimine uygun bir şekilde ‘düşünülebileni’ ve kökeni bir araya getirir” (Certeau, 2020, s. 43).

16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar tarihçinin toplumda sahip olduğu konumu, bu durumun bir örneği olarak gösterebiliriz. Bu dönemlerde tarihçiler, prensin hizmetinde çalışarak ayrıcalıklı konuma sahip olan kişilerdi ve yazdıkları metinlerde öncelikleri, devletin ve kamunun “yararı” adına

“gerçek” i kayıt altına almaktır. Certeau burada oluşturulan tarih biliminin iki özelliği olduğunu vurgular, bunlardan ilki, iktidarın gücünü kabul edip, mevcut yöneticilerin varlığının kamu “yararı” için çok önemli olduğuna dair güçlü bir söylem oluşturarak geçmişin yeniden canlandırılması sürecinde onları, ahlaki açıdan da kabul edilmesi zorunlu “değerlere” dönüştürmek. İkincisi ise oluşturulan bu geçmiş aracılığıyla insanların eylemlerine ilişkin irade ve konjonktürel değişkenler arasında bir ilişkiler ağı kurarak, iktidar uygulamalarına dair çeşitli başarı ve başarısızlık sınıflandırmasıyla beraber geleceğe dair bir “bilimsel” taslak oluşturmak (Certeau, 2020, s. 24). Böylece tarihyazımı, politik iktidara bir meşruiyet alanı yaratırken aslında bir yandan da eylem ve karar mekanizmaları aracılığıyla “politik bir özne” nin nasıl olması gerektiğini ve dolayısıyla da “tarih yapma isteği” ni şekillendirme misyonunu da üstlenmiş olur. Bu misyonla birlikte oluşturulan tarihsel söylem ise belirli bir bilimsel kavrayışın oluşmasında ve politik, dini, ekonomik uygulamaların kabulünde etkin bir role sahiptir.

Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere tarihin gerçeklikle kurduğu ilişkide iki yönü vardır. Bunlardan ilki, tarihçinin geçmişten çekip çıkardığı “bilinen gerçek”, ikincisi ise tarihçinin ortaya koyduğu sorundan hareketle, bilimsel bir sürecin parçası olarak değerlendirdiği akıl yürütme, anlam üretme tekniklerini kullanarak bir toplumu incelemesi. İlk yaklaşım bir arşiv oluşturmayı ve bununla beraber belgelerin nereye kadar listelenebileceğini göstererek bize tarihin incelenmesine ilişkin bir yöntem geliştirmeyi gerektirir. Burada geliştirilmesi hedeflenen yöntem, tarihin epistemolojik arayışının bir parçasıdır, bunun için de farklı disiplinlerle karşılaştırmalı bir şekilde anlaşılabilirlik ölçütleri oluşturulmaya çalışılır. İkinci yön ise geçmişin yeniden canlandırılmasında öykülemeye öncelik tanır. Böylece unutulana bulup çıkartmak, onun izlerini aramak burada daha önemli hale gelir. Tarihin bu iki yönü arasında her zaman bir çekişme vardır. Bir yandan geçmişin şimdide canlandırılmaya çalışılması sürecinde ötekiyle kurulan ilişkide karşımıza çıkan boşluklar ve bunların zaman zaman yarattığı çelişkiler, diğer yanda ise belirli bir akıl yürütmenin sonucu olarak bir düzen dahilinde ortaya konan tarihsel bilgiler (Certeau, 2020, ss. 66-67). Her ne kadar düzenli bir gelişim inşa edilmeye çalışılsa da aslında geçmişin yeniden canlandırılması, bir topluma ilişkin oluşturulan bilgilerdeki sınırların değişmesi anlamına gelir, Certeau’nun ifadesiyle: “(...) geçmişin canlandırılması

hiç durmadan *ötekini/geçmişte kalan gerçekliği* silip değiştirmektedir” (Certeau, 2020, s. 70). Bu değişimin gerçekleşmesi çok muğlak bir ifade olan süreksizliğe değil, farklılıkları göz önünde bulunduran sınır ve bölümlenme problemine işaret eder. Burada sınır oluşturmak, “düşünülebilir” olanı ve bununla beraber olası kültürel, ekonomik, toplumsal durumları ortaya koyabilmeyi gerektirir. Bu nedenle tarihsel bir söylemin oluşturulma sürecinde, başka bir deyişle gerçeklikle kurulan ilişkide bu “düşünülebilir olan”dan hareketle “varsayımsal bir başlangıç noktası” oluşturulur ve bu başlangıç noktasında da toplumsal alışkanlıkların izleri görülür (Certeau, 2020, s. 80). Bu bağlamda toplum, tarih aracılığıyla kendi kendini anlatma olanağı yaratır diyebiliriz. Yaşanan an ve geçmiş arasında yapılan karşılaş-tırmalarda kurulan dışlama, kapsama, etkilenme, egemenlik kurma gibi ilişkiler de bu sürecin bir parçasıdır.

Certeau her zaman bir yere özgü tespitleri de içeren tarihyazımında “yerleşik bir iktidara karşı hissedilen *bağımlılık*, toplumsal stratejilerle ilgili tekniklere *hakimiyet*, halk arasında büyük bir saygı duyulan simgeler ve referanslarla oynama” (Certeau, 2020, s. 29) olduğunu söyler. Bunlar yazım sürecini belirleyen ilişkiler ağıdır ve bu ağın oluşturduğu sınırla birlikte, tarihinin gerçeklikle olan temasını belirleyen kendi uzmanlık alanından ve içinde yaşadığı güncellikten gelen sınır birarada düşünülmalıdır. Bu anlamda tarih, her zaman bir eksikliğin olduğu düşüncesinden hareketle başlayan araştırma neticesinde oluşturulan bir anlam çokluğuyla karşımıza çıkar. Certeau’nun ifadesiyle “araştırma elindeki bir sürü figür, öykü ve özel isimle, yaşamın, onun sınırı, istisna, fark ya da geçmiş olarak algıladığı şeye somut bir görünüm kazandırmakta, onu yeniden canlandırmaktadır” (Certeau, 2020, s. 141). Bu yeniden canlandırma süreci geçmiş ve şimdi arasındaki ilişkiyi edebi bir şekilde düzenlemeyi de içerir, bu durumda yanıtlanması gereken kritik soru, bu edebi söylemin ne zaman tarihsel olarak kabul edileceğidir. Certeau bu soruya yanıt verirken oluşturulan söylemin “toplumsal bir yere” eklenilerek kuramsal ve teknik açıdan “*fark yarattığı*”nda tarihsel sayılabileceğini vurgular (Certeau, 2020, s. 139). Buna göre: “Toplum ile bilgi üreten bir kurum arasındaki ilişkinin açıklanmadığı bir yerde tarihsel nitelikte bir öyküden söz edilemez. Bir de ‘temsil’ olması gerekir. Temsille ilgili bir uzam oluşturulmalıdır” (Certeau, 2020, s. 139).

Söylem, Kurgu ve Etik Yükümlülük Bağlamında Gerçekliğin Temsili Problemi

Söz konusu olan “temsili” olduğunda dikkat edilmesi gereken husus, temsili herkesin inanması gereken bir gerçeklik algısına dönüştürme çabasına girilmemesi gerektiğidir. Aksi takdirde, Certeau’ya göre “dogmatikleştirme” eğilimi ortaya çıkar, bu da sosyal bilimlerin ve dolayısıyla tarihin etik yükümlülüğünü terketmesine ve gerçekliğin ifadesi olduğu varsayılan şeyleri birer “yasa” gibi değerlendirmesine yol açar (Certeau, 2000, s. 200). Certeau’ya göre etik, olan ve olması gereken arasındaki mesafeyi tanımlar ve bu mesafenin oluşturduğu alan da tarihyazımının alanıdır. Özellikle sosyal bilimlerde bu iki alan arasındaki gerilim önemli bir role sahiptir. 17. ve 18. yüzyılda bilimsel bilgi, kendisini temellendirirken Ortaçağ’ın dini ve metafizik amacının karşısı olarak “tarih yapma”yı bir görev olarak koymuştur. Certeau’ya göre bu iki yaklaşımı “düzen oluşturma” amacı noktasında ortaklaştırabiliriz. Bugün ise bu “düzen oluşturma” amacının yerini bir toplumsallık inşa etme çabası almıştır, bu da insanı mutlak bir sistemin içinde değil de belirli bir tarihsel, iktisadi perspektif dâhilinde değerlendirmeyi beraberinde getirmiştir (Certeau, 2000, ss. 199-200).

Ortaya çıkan bu yeni değerlendirme perspektifine göre bir tarihçi için elzem konulardan biri, içinde yaşadığı topluma dair eleştirel bir zeminde söz söyleyebilmektir; bu, aynı zamanda onun bilimsel bir çalışma yapabilmesinin de temel koşullarından biridir. Aksi takdirde tarihçi, içinde bulunduğu toplumun kararlarını çözümlemeyi gereksiz bulan ve mevcut baskıları da anlamamazlıktan gelen bir anlayışa sahip olur. Oysa ki tarihyazımı, belgeleri toplamadan yayınlamaya kadar toplumsal yapıdaki ilişkilerle iç içe geçen bir sürecin parçasıdır. Belgeler tasnif edilirken bir yandan da yeniden bir yerde konumlandırılırlar ve bu işlem bilimsellik açısından da kritik bir yere sahiptir, Certeau’nun ifadesiyle: “Bir çalışmanın ‘bilimsel’ olarak nitelendirilmesi için *mekânı parçalara bölüp yeniden bir araya getirmesi* ve ‘kaynaklar oluşturarak’ -yani oluşturucu bir eylem ve dönüştürücü tekniklerle- önce kendine bir yer açması gerekmektedir” (Certeau, 2020, s. 120). Sonuç olarak “tarih yazma çalışmasının toplumsal bir yaşam alanı, ‘bilimsel’ uygulamalar ve bir metin yazma biçimini bir araya getirmekle ilgili olduğunu” (Certeau, 2020, s. 90) söyleyebiliriz. Bu bağlamda tarihe ve tarih yazımına ilişkin bir inceleme, epistemolojik şüphecilikten beslenmelidir ve

bu şüphenin bizi götürdüğü yer de gerçeklik ve temsil arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu sorusudur.

Certeau'ya göre olup bitenler ve onların aktarılması arasındaki bu gerilimin yarattığı temsil krizinin en açık nedeni, tarihinin olguları olduğu şekliyle aktarıyor gibi görünürken aslında kendisinin uygun ve önemli görüşlerini bir araya getirerek anlamlı önermeler oluşturmalarıdır. Bu da tarih-yazımının söyleminin ideolojik ve hayali adımlardan oluştuğunu gösterir. Certeau bunun R. Barthes'ın da işaret ettiği “gerçeklik etkisi” yaratma durumunu olduğunu belirtir. Gerçeğin peşinden gider gibi yaparken aslında durup “böyle oldu” diyerek bir gerçeklik inşa edilir (Certeau, 2020, s. 77). Başka bir deyişle, gösterilenin yokluğundan faydalanılarak göndergenin kendisi gerçekçiliğin göstereni haline gelir ve gerçeklik etkisi üretilir (Barthes, 1989, s. 148). Tabii buradan yola çıkarak Certeau'nun tamamen inşacı bir tarihsel perspektife sahip olduğunu söyleyemeyiz, çünkü o, temsil krizini önemseyerek kurguya, edebi ve anlatısal olana tarihte yer açarken, bunların gerçekliğin bir parçası olarak nasıl ele alınacağını da göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda tarih alanında yapılacak bir değerlendirmedeki etik yükümlülük, geçmişin hiçbir zaman “olduğu gibi” kavranamayacağını bilincinde olmaktır. Nihayetinde geçmişe yöneldiğimizde oluşturduğumuz şey yalnızca tarihsel bilgi değil, aynı zamanda bir gerçeklik alanıdır. Certeau'nun bu değerlendirmesinin ardında onun “metinsellik” (textuality) pratiğinin etkisi de yatar.

Metinsellik, genel anlamıyla, yazarın niyetinden bağımsız olarak okuyucunun yaratabileceği çoklu anlam düzeylerini savunur. Bu çoklu anlam düzeyleri, bir metni okumanın belirsizliğine işaret ederken, aynı zamanda tarihsel metinlerin de belirsiz olduğunu iddia eder. Hartnett'a göre, Certeau'nun *Gündelik Hayatın Eleştirisi I-II* kitaplarında da görülebileceği üzere okur, yazarın konumunu net bir şekilde anlayamaz ve yazar da metinlerden her zaman farklı bir anlam çıkarılabileceğini belirterek okura bir alan bırakır (Hartnett, 1998, ss. 286-287). Bu da aslında Certeau'nun geçmişin tekrar tekrar kurulabilmesi için güçlü bir zemin sunduğunu gösterir: “Tıpkı tarihi sonsuz bir ‘metinsel’ yapı olarak okumanın, ‘zayıfların’ kendilerini ezenlere karşı yaratıcı direniş taktikleri kullanarak sürekli yeni gelecekler yaratabilmesine olanak tanınması gibi” (Hartnett, 1998, s. 292). Bu süreçte geçmiş, eksik olanı temsil eden birincil değerini korumaktadır.

Başka bir deyişle, zorunlu olarak orada olan, ama her şeyden önce yokluğa gönderme yapan ve bu yokluğu doldurduğumuz anda da geleceğe kapı arayan bir malzemeyle karşı karşıyayız (Hartnett, 1998, s. 293). Certeau, ek-sik olanın aslında her zaman orada olduğunu ve bu nedenle de onu tekrar tekrar yazabildiğimizi vurgular. Bu yazma süreci de kurgu ve tarih arasındaki çok uzun yıllara yayılan çatışmayı incelememizi gerektirir.

Ortada bir gerçek vardır ki tarihçi, kendi disiplinine alan açmak için eleştirel bir perspektifle geçmişin “masallarındaki” hatayı silmeye çalışır, bir nevi yanlış olanı belirleyerek kendi alanının sınırlarını çizer. Certeau’ya göre bu bakış açısına sahip tarihçiler “kurgu” yu hata olarak nitelendirirler. Oysa ki temel soru gerçeğin ne olduğudur ve bu noktada bizler de gerçeğe hangi yöntemle ulaştığımızı sorgulamalıyız. Bu bağlamda analitik prosedürleri içeren belgelerin incelenmesi, karşılaştırılması süreci ve daha sonra bunların yorumlanması (tarihyazımının parçası haline getirilmesi) sonucunda, kurgunun hataları ortaya çıkartılır. Buradaki analitik ve yorumlayıcı yöntemin kendisi “gerçek” adına konuşma yetkisine sahip olur (Certeau, 2000, ss. 200-201).

Certeau tarihçinin yanlış kabul edilenleri ortaya koyarak kurduğu gerçeği, geçmişte sahte tanrılara ilişkin iddiaların yanlışlığı üzerinden Tanrı’nın özelliklerinin ortaya koyulmasına benzetir. Kendi ifadesiyle:

Bu nedenle, örneğin geçmişte, ‘sahte’ Tanrı’ya karşı argümanlar gerçek bir Tanrı’ya inanmayı teşvik etmek için kullanılmıştır. Bu süreç günümüzde çağdaş tarihyazımında da tekrarlanmaktadır: Hataların varlığını ortaya koyan söylem, bu hatalara karşıt olarak ortaya konan her şeyi ‘gerçek’ olarak kabul etmektedir (Certeau, 2000, s. 201).

Bu bakış açısı mantıksal olarak sorgulanabilir olsa da insanların ikna edilme sürecinde işe yarar ve sonuç olarak kurgu, gerçek olanın karşıtı gibi sunulurken, hataları teknik olarak ayırt etme işleminde ise “gerçek” olanı ortaya çıkarmanın aracı haline gelir.

Kurgunun metaforik ve çok katmanlı bir anlatıma sahip olması, onun aynı zamanda “gerçek” i temsil ediyormuş gibi bir iddiada bulunmadan “bilgilendiren” bir söylem oluşturmaları sağlar. Certeau’nun deyişiyle: “Farklı statülerinin karşılıklılığına rağmen, kurgu, herhangi bir kipinde -mitsel, edebi, bilimsel ya da metaforik- ‘gerçek’i temsil ediyormuş ya da böyle bir temsil kapasitesine sahipmiş gibi davranmaksızın ‘bilgilendiren’ bir

söylemdir” (Certeau, 2000, s. 202). Bu söylemlerden, dolayısıyla kurgudan da uzaklaştırılmış bir gerçeklik iddiası ise ortodoks bir efsanedir. Certeau’ya göre belgeler ve bunları incelemek için kullanılan bilgisayar teknolojisi gibi aygıtlar bile kurgusal niteliğe sahiptirler. Sonuç olarak söylemi, onu üreten şeyle birlikte değerlendirdiğimizde, tarihyazımının bilim ve kurgunun bir karışımı olduğunu görürüz (Certeau, 2000, s. 203). Bu nedenle, kurgu ve edebi unsurlar, aslında gerçekliğin ayrılmaz birer parçasıdır.

Certeau gerçeklik ve kurgu arasında kurduğu bu bağlantıdan hareketle, edebiyat ve tarih arasındaki ilişkiyi de tekrar değerlendirir. Bu ilişki genellikle tarihyazımının retorik yönüne işaret etmek için kurulur. Highmore ise, Certeau’nun bunun ötesinde tarihin kendisini bir edebiyat biçimi, edebiyatı ise meta-tarih olarak değerlendirdiğini belirtir. Burada edebiyatın bir meta-tarih olarak nitelendirilmesi aslında her söylemin taşıdığı “edebi” niteliğin ve dolayısıyla disiplinleri dönüştürebilmek için ihtiyacımız olan edebi unsurun ön plana çıkartılmasıdır. Bu durumda şunun da altını çizmek gerekir ki, Certeau, kesinlikle her şeyin bir kurgu olduğunu iddia etmez, edebiyat burada disiplinlerin sınırlarını zorlayarak bir nevi “mümkün olanı” düşünebilmemizi sağlayan bir konumda yer alır (Highmore, 2007, s. 20). Böylelikle tarihin hem bilimsel hem de anlatısal yönlerini bir arada değerlendirme çabası veren Certeau, bir yandan cin çarpmış rahibelerin, gezgin mistiklerin ve Fransız Devrimi sonrasında patois dili kullandıkları için baskıya maruz kalan kırsal halkın tarihlerini yazarken, diğer yandan da tarihyazımını bilimsel bir pratik olarak koruma ve inşa etme yollarını araştırmıştır. Bu bağlamda, onun için “öteki,” anlatılar ve bilimselliğin çok yönlü uygulamaları aracılığıyla görünür hale gelebilir (Weymans, 2004, s. 163).

Oluşturulan ilişkileri ve söylemleri anlayabilmek için tarihsel söylem, anlatı ve mantıksal söylem arasındaki ayrımı, “içerik” ve “içeriğin geliştirilmesi” ilişkisi bağlamında ortaya koymak gerekir. Anlatıda içerik, zamansal bir dizime sahiptir buna bağlı olarak oluşturulan içerik de zamansal bir ardışıklığa göre düzenlenir, ama bir yandan da edebi bir akış söz konusudur. Mantıksal söylemde ise içerik belirli önermeler üzerinden belirlenen hakikatlerden oluşurken, içeriğin düzenlenmesi de tümevarım, tümdengelim gibi kıyaslama yöntemleriyle yapılır (Certeau, 2020, ss. 151-152). Bu noktada “tarihsel söylem gerçek (doğrulanabilir türden) ancak bir anlatıya benzeyen

bir içerik sunduğu iddiasındadır” (Certeau, 2020, s. 151). Tabii tarihsel bir söylem oluştururken onun, zamansal olmayan modellerin zaman dilimlerine yerleştirildiğini, çeşitli doktrinlerin anlatısal hale getirildiğini ve betimsel unsurların tarihsel sekanslara dönüştürüldüğünü de görürüz. Bu süreç aynı zamanda anlamlı bir tarihsel olgu üretebilmek ve bir şeylerin anlaşılabilmesi adına, olayın düzenleyici bir araç olarak içeriklendirilmesidir.

Söz konusu olan söylem ve tarih arasındaki ilişki olduğunda yazılı ve sözlü olarak ifade edilenlerin nasıl ele alınacağı problemi de karşımıza çıkar. “Karşıtı tarafından belirlenen popüler kültür sözeldir, ancak belli bir toplumsal kategorinin elinde bir ‘tarih oluşturma’ aracı olan yazı ‘simgesel’ niteliğini yitirip bir ‘şifreye/kodlama biçimine’ dönüştürülünce sözellik (verbalizm) de başka bir şeye benzer” (Certeau, 2020, s. 275). Buradaki ‘şifreleme/kodlama’ biçimi aslında sözel olanın yazıya dökülerek kültürdeki konumunu değiştirmesidir, başka bir deyişle en başta yazıdan dışlanan sözlü olanın yazıya dâhil edilmesidir. Bu dâhil edilmeye beraber sözellik “kendi bölgesine çekilir, doğa, kadın, çocukluk ve halkın önce yitirilip sonra yeniden keşfedilen “sesine” dönüşür (Certeau, 2020, s. 275). Sözellik dediğimiz şey aslında bir iletişim biçimidir ve ötekiyle ilişkide kurucu bir role sahiptir, bu nedenle “sözellik her yerdedir, çünkü konuşma her yere sızar, sokağı olduğu gibi aileyi de, laboratuvarındaki araştırmayı olduğu gibi şirketteki işi de düzenler” (Giard, 2009, s. 297). Ortak bir yaşam ve bilinç de yine bu düzenlemelerin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Sonuç olarak “sözellik”in bizi götürdüğü nokta, kültür incelemeleridir ve Certeau’ya göre kültürü düzenleyen gelenekleri, yaratıcı pratikleri incelediğimizde, göz önünde bulundurmamız gereken üç unsurla karşılaşırız: Sözel, işlemsel ve sıradan (Giard, 2009, s. 296). Bu bağlamda “kültür”ü bir anlamlandırma gücü olarak tanımlarken, anlamayı da kültürel analizle açıklar. Bu anlama çabasında ise kültürdeki değişiklikleri yalnızca yeni bir olgu olarak göstermek yerine, eski unsurların birleşimiyle birarada değerlendirebilmenin önemli olduğunu vurgular (Buchanan, 2000, s. 35). Bu unsurlarla beraber, Certeau’nun tarih incelemelerinde kültürel analizin temelini de değiştirdiğini söyleyebiliriz, çünkü onun için kültür, bir uygulama mantığından ziyade bir değişim mantığı içerir. Bu nedenle belirli bir kuramsal perspektiften kültürel nesnelere, olaylara yöneldiğimizde hem yöneldiklerimiz hem de kuramın kendisi değişime uğrar (Highmore, 2006, s. 119).

Gündelik Yaşam ve Tarihyazını

Geçmişin her zaman gündelik uygulamalarla birlikte kültürel yapının ve onun oluşturduğu temsilin bir parçası olduğunu belirten Certeau, şimdide oluşturduğumuz taktiklerle, stratejilerle ve onların ardındaki umutlarla, hedeflerle geçmişin tekrar tekrar belirlendiğini ortaya koyar. Burada onu farklı kılan nokta, kültürel bellekte yadsınan, küçük ve önemsiz ayrıntılar olarak görülen noktaları açığa çıkarmaya çalışmasıdır. Genel anlamıyla “kültürel bellek gündelik dünyayı yadsıyarak ve potansiyel öğeler katarak dünyayı genişletir ve tamamlar ve bu şekilde, varlığın, gündelik yaşama bağlı olarak kaybettiklerini yeniden kazanmasını sağlar” (Assmann, 2015, s. 66). Certeau ise bu bakış açısının tersine tam da gündelik olanın bir kayıp değil keşfetme alanı olduğunu belirtir ve tarihte tekil, mikro olanı görebilmek adına önemli bir hat oluşturur. Bu hattı değerlendirirken dikkat etmemiz gereken hususlardan biri, Certeau’nun gündelik yaşamda eylemlere, alışkanlıklara ve tutumlara ilişkin incelemelerinin, tarihi bireysel açıdan değerlendirme örneği olarak ele alınmaması gerektiğidir. Kendi ifadesine de bakacak olursak: “Alışkanlık, tutum ve uygulamaların incelenmesi, bireylere ya da bireysel olana bir dönüş anlamı taşımamalıdır” (Certeau, 2008, s. 43).

Genel olarak baktığımızda bir yöntemin bireyden ya da toplumdan hareket ettiği gibi klasik bir ayrımın ve sonrasında belirleyen, belirlenen ilişkisiyle beraber aranan “başlangıç” noktasının ardında, toplumun bir organizma gibi görüldüğü ve bunun da en küçük birimi olarak “birey”in seçildiği bir perspektifin kabulü yatar. Certeau bu yaklaşımın artık aşıldığının altını çizer, ona göre gündelik yaşam, var olan ortama ayak uydurmak ya da uyduruyormuş gibi görünmek adına pek çok operasyondan oluşur. Bir kültürü ele alırken, bu kültürün hiçbir zaman salt ve tek bir yapı olmadığının farkında olarak, bu operasyonların gündelik yaşamda nasıl birbirine eklemelendiğini ortaya koymaya çalışan Certeau, aynı zamanda çok parçalı bir çalışma alanıyla karşı karşıya olduğunu da bilincindedir. Gündelik yapıp etmelere dışardan baktığımızda değişiklikleri hızlıca, açık seçik görmek zor olsa da uygulama usulü açısından değerlendirmeler yapabiliriz. Bunun için kurumsal işleyişteki geçişlere ve hareket tiplerine, gündelik alışkanlıkların dayandığı ilkelere ve felsefi üretim sayesinde gelişen kuramlar arası

ilişkilere, gelişme ve direniş olarak değerlendirilen bağlamlara dikkat edilebilir (Certeau, 2020, s. 210).

Alışkanlıklara uygulama usulü derken Certeau, dil uygulamalarını, mesleki ya da inançla ilgili uygulamaları kasteder (Certeau, 2008, s. 227). Uygulama usulleri karşısında “tarihin görevlerinden biri de alışkanlıklarla uygulama usulleri ve alışkanlıkların yeniden canlandırılması arasındaki mesafeyi ya da ilişkileri ölçmektir. Çünkü bu şekilde bir toplumu kitlesel olarak etkileyen gerginliklerle birlikte sahip olduğu hareket yeteneğinin doğası ve biçimleri de çözümlenebilir” (Certeau, 2020, s. 228). Certeau bu bağlamda Ortaçağ’daki karnavallardan 17. yüzyıl tiyatrosuna geçen evrimi örnek verir. Burada toplumun kendisini yeniden ifade etme biçiminin bir mekâna kavuştuğunu ve bir ayın havasından kurtularak gündelik bir düzeye dönüştüğünü anlatır. Bu dönüşümün sergilendiği tiyatro sahnesi aynı zamanda politik, dini ve epistemolojik dönüşümün de sahnelenmesidir (Certeau, 2020, s. 344). Bu değişimde jestler ve anlatılar, taktik ve dilbilim aracılığıyla nesnelerin yerlerini, kullanımlarını değiştirebilen önemli birer kounuma sahiptirler (Certeau& Giard, 2009, s. 172).

Bu değişim, kültürün ve dolayısıyla bilginin de birçok işleminden geçtiğini gösterir. Bu bağlamda, işlemlerin ilk yönü, ortak dilin gündelik yaşamda dönüştürülerek özel bir alan oluşturulmasıdır. İkinci yönü ise polemik (polémique) taşımasıdır; bu, günlük pratiklerde toplumsal alanın düzenlemelerine karşı bireyin kendi isteğine göre birleştirme ve çıkarma yapması, sonuç olarak da bilginin dayattığı güce direnerek kendi yolunu belirlemesi anlamına gelir. İşlemlerin üçüncü yönü ise etiktir. Etik, gündelik yaşamda dayatılan bir sisteme karşı bir oyun alanı, bir özgürlük yaratma çabasıdır (Certeau & Giard, 2009, ss. 299-300). Kültürün içerisindeki bu pratiklerle gündeliğin inşası, Certeau’ nun “taktik” dediği şeyin bir parçasıdır. Taktik, başkaları tarafından koyulan sınırları küçük manevralarla esnetebilmektir. Buna örnek olarak Certeau, resmi anlamların yaratıcı okumayla yıkıcı anlama dönüştürülme özgürlüğünü gösterir (Burke, 2004, s. 112). Aslında tüm bu ayrımlar, Certeau’nun tarih ve kültür kuramında gündelik yaşam üzerinden tartıştığı itaat ve direniş noktalarını değerlendirmemize ve insanın eylemlerini tarihe nasıl dâhil edebileceğimizi anlamamıza olanak sağlar. Bu bağlamda kritik olan, “gündelik yaşamın taktiklerde ve oyunlarda gizli yaratıcılığına dair sonuçları nerede görebiliriz?” sorusudur. Certeau,

gündelik yaşamın işleyişine dair bu sorunun cevabını taktiklerde görür. Taktikler, gündelik yaşamda sürekli var olan fakat tarihteki yerleri genellikle görmezden gelinen anlardır. Bu noktada onun gündelik yaşamda dikkat çektiği bu bağlam ve taktikler, yeni bir direniş biçimi önermemekle birlikte, mevcut bir direniş biçiminin altını çizer. Harootunian, Certeau'nun işaret ettiği bu direniş noktalarını, güçlülerin karşısında güçsüzlerin uyguladığı taktiklerle dolu, adeta 'ıssız' bir alan olarak tanımlar (Harootunian, 2000, s. 54) ve Certeau'nun da bu bağlamda, direnişi ehlileştiren bir tutum sergilediğini iddia eder. Aslında Certeau, toplumu işlevselci bir yaklaşımla ele almadığı gibi tarihte kırılma anlarının yanı sıra, bu anlara doğrudan dâhil edemediğimiz ama yine de göz önünde bulundurulması gereken eylemlerin de var olduğunu bize hatırlatır. İssız görünmesinin nedeni, direnişi hep yüksek seslerle ve planlı adımlarla ilişkilendirmemizdir. Oysa burada, sesi duyulmayan ama gündelik akışı bozabilen birçok direniş anına rastlayabiliriz. Bunu anlamak için gündelik yaşamın tarihsel olanın bir parçası haline getirilmesinde önemli bir yere sahip olan strateji ve taktik kavramlarını incelememiz gerekir.

Strateji en genel anlamıyla daha uzun vadeli planları taktik ise daha kısa vadeli, anlık kararları içerir. Mekânsal bir ayrım yaptığımızda ise stratejinin en başta belirli bir mekânda güç ilişkilerinin yoğunlaşmasını ve aidiyet ilişkisini gerektirdiğini söyleyebiliriz. Burada bir istekte bulunan öznenin erk sahipleriyle kurduğu güç ilişkisi önemlidir. Oluşturulan bu alanda, ilişkilere dışardan bakabileceğimiz bir bakış açısı da inşa edilir ve strateji politik, bilimsel ve ekonomik akılcılıkta kendisini var eder (Certeau, 2008, s. 54). Bu bağlamda bir şeylerin ekonomik, siyasal ya da bilimsel anlamda açıklanması, onlardaki mevcut akıl yürütme biçimlerinin ortaya konması, aslında stratejiyi kavramak için önemli açıklamalardır.

Strateji ve taktik arasındaki farkı ortaya koyarken karşımıza çıkan en önemli kavramlardan biri de Certeau'nun zamana karşı mekânın zaferi olarak nitelendirdiği "aidiyet" tir. Stratejide ötekiyle kurulan ilişkinin sınırı aidiyet üzerinden çekilirken taktikte ise böyle bir aidiyet ilişkisi yoktur, dolayısıyla ötekiyle kurulan ilişkinin de keskin bir sınırı söz konusu değildir. Bu noktada ötekiyle kurulan ilişki parça parçadır, ötekinin alanına bir sızma ilişkisi vardır ve hiçbir zaman ötekinin alanını bütünüyle kapsama gibi bir durum söz konusu değildir. Bu nedenle taktik, zaman ve mekânı

aşabilen bir yapı oluşturmaktan uzaktır. Taktikte aidiyet ilişkisi olmadığından belirleyicilik noktasında mekânın zaman karşısında bir üstünlüğü yoktur, burada zamana bağımlı bir ilişki söz konusudur. Zamana bağımlı olma hali taktik açısından ilişkileri sürekli düzenleme olanağı verir ve burada olaylar karşısında alınan anlık kararlarla elde edilen bir dinamizm söz konusudur. Taktikle aslında belirli olaylar karşısında fırsat yakalanmaya çalışılır. Bir nevi zayıf olanın hayatta kalmak için sürekli tetikte kalarak yaşamaya çalışması gibi bir hal söz konusudur. Bu nedenle taktik, hep bir çabayı zorunlu kılar (Certeau, 2008, ss. 54-55).

Taktik dediğimiz şeyde belirli bir zamanın sunduğu ayrışık öğeleri biraraya getiren kararlar da söz konusudur. Certeau bunları “fırsat yakalama biçimi” olarak da değerlendirir. Buna örnek olarak eve gelecek misafirleri için yemek hazırlayacak bir kadının markette alışveriş yaparken yaptığı seçimleri gösterir. Dışardan baktığımızda çok basit gibi görünen bu eylemin ardındaki taktiği ortaya çıkarması Certeau’nun bakış açısının gündelik alanda yakaladığı derinliği görmek açısından kıymetlidir. Burada alışveriş yapan kadının misafirlerin olası yemek tercihlerini göz önünde bulundururken ürünlerin fiyatlarını da değerlendirmesi ve burada yapmış olduğu kombinasyonlar, taktikteki ayrışık öğelerin bir araya getirilmesi açısından güzel bir örnek sunar. Tabii bir yandan da taktikteki eylemi ve karar anını görebilmemiz açısından da bu örnek önemlidir. Certeau’nun da altını çizdiği gibi taktik, söylemsel olana değil eylem içeren bir karar anına işaret eder. Bu bağlamda taktik ve stratejiye dair bir diğer önemli ayrım şudur: “Taktikler bize, aklın, günlük mücadelelerden ve bu mücadelelere eklemlenen zevklerden ayrı düşünölmeyeceğini gösterirler. Oysa stratejiler, ait olunan bir mekân ya da bir kurum aracılığıyla korunan ve onları bu biçimde destekleyen erkle ilişkilerini, nesnel hesaplamalar ardına saklarlar” (Certeau, 2008, s. 55).

Strateji ve taktik arasında yapmış olduğu ayırmadan da anlaşılacağı üzere, Certeau kitlesel olarak üretilmiş metalar karşısında tüketiciyi edilgin bir konuma yerleştirmez ve tüketimi de bir yaratıcılık alanı olarak değerlendirir. Buna göre onun için tüketim de birçok seçimin, yorumun yer aldığı bir üretim biçimidir (Burke, 2004, s. 111). Bu nedenle gündelik yaşamda karşımıza çıkan alışkanlıklar, ideolojilerin önünü kesen konum değişikliklerinin alanını da tanımlar, burada özellikle kişilerin uydukları farklı

uygulama usullerine taktikler üzerinden başka işlevler yüklemeleri gündelik yaşamın olağan görünen akışı içerisinde aslında bir yanıyla fark yaratmaktır. Bu farkı, yürüme biçimlerinin, kıyafetlerin ve mutfakın sözsüz tarihlerine eşlik eden çocukluk anılarında, kuşaktan kuşağa aktarılan geleneklerde ve fabrikalarda, konutlarda oluşturulan farklı uzamlarda görebiliriz. Ancak bu farkı görebilmek ve anlamlandırabilmek için öncelikle gündelik yaşamın anlatılarına kulak vermeliyiz.

Sonuç

Antik Yunanca *hetero-* (öteki, farklı) ve *-logy* (çalışma, söylem) köklerinden türetilen “heteroloji” Certeau’da, ötekinin ve sesi duyulmayanın kültürel ve tarihsel bağlamdaki izlerini arama çabasına karşılık gelir. Baskın anlatılara, söylemlere ve temsillere karşı geliştirilen bu yaklaşım, tarihçiye etik bir yükümlülük de getirir. Bu yükümlülük, kuramlarda söylenmeyen ve uygulamalarda da gösterilmeyenin dile getirilmesinde tarihçinin geçmiş “olduğu gibi” aktaramayacağı kabulüyle beraber onu yeniden yazma girişiminden kaynaklanır. Geçmiş yöneldiğimizde olan bitenin oluşturduğu bir sınırla karşılarız, burada dikkat edilmesi gereken husus, bu sınırın çok katmanlı bir yapıya sahip olduğudur. Bu nedenle Certeau, katmanların arasında yoksayılanları, önemsizleştirilenlere karşı bir yükümlülük üstlenmenin gerekliliğine işaret ederken bunu da tarihin bilimsel ve anlatısal yapısını bir arada değerlendirerek yapabileceğimizin altını çizer.

Certeau’nun burada tarihi bir bilim ve anlatı karşıtlığı üzerinden ele almayıp ikisi arasında bir denge kurması, tarihin anlatısal karakterinin onu tamamen kurgusal bir niteliğe taşımadığını belirterek, tarihin en başta burada kendi sınırını belirlediğini göstermesi önemlidir. Başka bir deyişle, bugünden geçmiş ele almaya çalıştığımızda bir inşa sürecine gireriz ama bu sürecin sınırı da yine tarihin kendisinden gelir. Bu nedenle, keyfi bir şekilde inşa edilmiş bir tarihsel gerçeklikten söz etmek mümkün değildir. Böyle bir keyfilik olmamakla birlikte, gerçekliğin kendisi de bir söylemin parçası olduğunda, kurgusal bir yön de taşır. Ancak buradan hareketle, Certeau, gerçekliğin bilinemezliğiinden ya da dile getirilememesinden kaynaklı olarak kurgusal olduğunu iddia etmez. Tam tersine bu kurgusallığın gerçekliğin önemli bir parçası olduğunu dile getirerek tarihin nasıl aktarıldığının, yazıldığıının önemini gösterir.

Tarihin anlatısal ve bilimsel yönlerini bir araya getirerek heteroloji perspektifinden bir analiz gerçekleştirmeye çalıştığımızda, Certeau, gündelik yaşam ve kültür çalışmalarının önemli bir inceleme alanı sunduğunu vurgular. Peki, “gündelik olan neden önemlidir?” Gündelik olan çalışırken, boş zamanımızda, uyurken, uyanırken, sokakta olduğumuz şeydir ve tüm bunların birleşimiyle gündelik olan aslında tüm olağanlıkla kendimizdir. Blanchot’un ifadesiyle, gündelik olan önemsizdir, geride kalandır, kaçıp gidendir, hakikatten yoksundur (Blanchot, 1987, s. 14). İşte bu özellikleri, ona sayısız anlam yükleyebilmemizin de nedenleridir.

Bu nedenlerle birlikte Certeau’a baktığımızda, onun sıradan olanın anonimliğine işaret ederek siyaset merkezli tarih perspektifini sorgulattığını, makro yapısal kültür açıklamalarına dayanan tarih okumalarındaki eksikliklere de işaret etmeye çalıştığını görürüz. Bu nedenle gündelik yaşam, “kültür”, “pratik”, “tarih” gibi kavramları geliştirebilmenin yanı sıra eleştirel bir tarihyazımı ve epistemoloji tartışmasını da anlamlandırır.

Sonuç olarak tüm bu tartışmalarla tarihi yapan ve yazan insanın, gündelik yaşamdaki farklılıklarını hayata geçirebilmek, konformizmden uzaklaşıp mikro keşifler peşinde koşabilmek, ilişki ağlarını değiştirebilmek, çağın sunduğu araçlar ve kolaylıklar arasında seçim yapabilmek için yaşamdaki kendi payı üzerinden güç elde edebilme potansiyeli olduğunu görürüz. Bu nedenle sıradan bir mutfaktaki iş bölümü, üretim ve nesnelerin kullanımı bile çok önemlidir, çünkü bu eylemlerden doğan güç hem mutfakta hem iş yerinde hem de sokakta taşıdığımız, dönüştürdüğümüz bir şeydir. Bu açıdan gündelik yaşam pratiklerinin içinde taşıdığı potansiyeli önemsemek gerekir. Bu potansiyelle şekillenen direniş noktaları ki bunlar bazen kaçış olarak da nitelenebilir, kişinin pasifize olması değil, dayatılanlar karşısında alternatif bir yaşam alanı yaratmasıdır. Daha iyi bir gelecek için kurgulanan ve belki “ütopya” olarak değerlendirilen durumlara dair “şimdi”de bir şeyler yapmayı beraberinde getiren bu bakış açısı, geçmişin yeniden yazılma sürecinde “eksik” olanın peşine düşmeyi ve bu eksikliğin tekrar tekrar yazılabilmesinin araçlarını hatırlatır.

Kaynaklar

- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Barthes, R. (1989). *The Rustle of Language* (R. Howard, Trans.). University of California Press.
- Blanchot, M. (1987). Everyday Speech (Hanson, Susan Trans.). *Yale French Studies*, No. 73, Everyday Life, 12-20. <http://www.jstor.org/stable/2930194>
- Braudel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Braudel, F. (2017). *Maddi Uygarlık II* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Buchanan, I. (2000). *Michel de Certeau Cultural Theorist*. Association with Theory, Culture & Society, Nottingham Trent University, SAGE Publications.
- Burke, P. (2002). The Art of Re-Interpretation: Michel de Certeau. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, No. 100, History, Justice and Modernization. 27-37. Berghahn Books.
- Burke, P. (2004). *Kültür Tarihi* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Certeau, de M. (2000). *Heterologies Discourse on the Other* (B. Massumi, Trans.). University of Minnesota Press.
- Certeau, de M. (2008). *Gündelik Hayatın Keşfi- 1* (L. Arslan Özcan, Çev.). Dost Kitabevi Yayınları.
- Certeau, de M. & Giard, L. (2009). Sonsöz (E. Ataçay, Çev.). İçinde M. E. Özcan (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi II* (ss. 295-302). Dost Kitabevi Yayınları.
- Certeau, de M. (2015). *The Mystic Fable* (M. B. Smith, Trans.). The University of Chicago Press.
- Certeau, de M. (2020). *Tarihyazımı* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Febvre, L. (2007). Başka Bir Tarihe Doğru (İ. Selimoğlu & A. Boratav, Çev.). İçinde A. Boratav (Ed.), *Tarih ve Tarihçi Annales Okulu İzinde* (ss. 83-114). Kırmızı Yayınları.
- Giard, L. (2009). Mutfak İşleri (E. Ataçay, Çev.). İçinde M. E. Özcan (Ed.), *Gündelik Hayatın Keşfi II* (ss. 183-292). Dost Kitabevi Yayınları.

- Hartnett, S. (1998). Michel de Certeau's Critical Historiography and the Rhetoric of Maps. *Philosophy & Rhetoric*, 31(4), 283-302. Penn State University Press. <http://www.jstor.org/stable/40238008>
- Harootunian, H. (2000). *History's Disquiet*. Columbia University Press.
- Highmore, B. (2006). *Michel de Certeau Analysing Culture*. Continuum International Publishing Group.
- Hobsbawn, E. (1999). *Tarih Üzerine* (O. Akınhay, Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Lefebvre, H. (2012). *Gündelik Hayatın Eleştirisi I* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayatın Eleştirisi II* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Maza, S. (2022). *Tarihi Düşünmek Geçmişin Değişen Eşkâli* (Ç. Sümer, Çev.). Fol Yayınları.
- Schilling, D. (2003). Everyday Life and the Challenge to History in Postwar France: Braudel, Lefebvre, Certeau. *Diacritics*, 33(1), 23-40. <https://doi.org/10.1353/dia.2005.0015>
- Weymans, W. (2004). Michel de Certeau and the Limits of Historical Representation. *History and Theory*, 43(2), 161-178. <http://www.jstor.org/stable/3590702>

Öz: Gündelik yaşamın tarihyazımına nasıl dâhil edileceği, tarih disiplini açısından önemli bir tartışma konusudur. Michel de Certeau bu tartışmayı, tarihsel gerçekliğin temsili, kültürdeki heterojenliğin anlatımı ve geçmişle kurulan ilişkinin etik boyutları üzerinden disiplinlerarası bir perspektifle ele alır. Eleştirel bir tarihyazımı yaklaşımıyla hem tarihsel bilginin hem de gerçekliğin temsili kurgunun ve anlatisallığın rolünü yeniden tanımlayan Certeau'yu burada farklı kılan nokta, anlatisallığın gündelik yaşamın temsil biçimleriyle iç içe geçen ilişkisini gösterebilmesidir. Bu açıdan gündelik yaşamdaki mikro yaratıcılıklara alan açarak ve sıradan olanın tarihte fark yaratma potansiyelini ortaya koyarak, siyasete, tarihsel kopuşlara odaklanan tarih anlayışının da dışına çıkar. Bu çalışmada da Certeau'nun bu yaklaşımının tarihi yapan ve yazan insana, nasıl bir uygulama alanı açtığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Michel de Certeau, tarih, tarihyazımı, gündelik yaşam, anlatı, gerçeklik.

